

- ³⁹ Плетньов, Г., Ив. Стоянов, Планове и програми..., с. 38.
- ⁴⁰ Радев, С. Строителите на съвременна България. Т. 1. С., 1990, с. 83
- ⁴¹ Държ. вестник, бр. 95, 23. XII. 1880 г.; Николова, В. Българският парламент и опитите за превръщането му в действителен орган (1887 – 1912 г.). – Истор. преглед, 1988, кн. 5, с. 5.
- ⁴² Николова, В. Цит. съч., с. 6. Проучванията на един от най-добрите познавачи на българското вътрешнополитическо развитие в периода до войните 1912 – 1918 г. показват, че по това време в изборите са участвали по малко от половината от записаните в избирателните списъци.
- ⁴³ Петков, П. Ст. Търновската конституция не е гарантирала парламентарно-демократичен цикъл на управление. – Общество и право, 1994, кн. 11–12, с. 28–30.
- ⁴⁴ Български конституции и конституционни проекти. Съст.: В. Методиев, Л. Стоянов. С., 1990, с. 35; Петков, П. Ст. Търновската конституция..., с. 28–30.
- ⁴⁵ Пантев, А. Историческата еволюция на политическата демокрация..., с. 192.
- ⁴⁶ Петков, П. Ст. Българският проект за конституция от 1879 г. (Към историята на идеите за управление през 70-те години на XIX в.) – Истор. преглед, 2000, кн. 3–4, с. 76–77.
- ⁴⁷ Български конституции и конституционни проекти, с. 21–22.
- ⁴⁸ Пантев, А. Историческата еволюция на политическата демокрация..., с. 65, 111.
- ⁴⁹ Игов, Св. Кратка история на българската литература, С., 1996, с. 176.
- ⁵⁰ Арнаудов, М. Г. С. Раковски пред потомството. – Год. на Соф. унив. – Историко-филологически фак., Т. XXXVIII.2, С., 1942, с. 5–68; Тулешков, К. Моето чиракуване в живота. В. Търново, 1997, с. 205–211.
- ⁵¹ Петков, П. Ст. Великите сили и балканските държави в планове за разрешаване на българския въпрос през XIX в. (1856 – 1878 г.). – В: България, българите и техните съседи през вековете (Изследвания и материали от научната конференция в памет на доц. д-р Христо Коларов, 30–31. X. 1998). В. Търново, 2001, с. 485–507.
- ⁵² Генчев, Н. Васил Левски. С., 1987, с. 94.
- ⁵³ Селигман, А. Идеята за гражданското общество. С., 1995, с. 256–260. Според автора “на Изток гражданското общество съдържа силно проявен общностен аспект, който, макар и чужд на принципа на държавността, е също толкова чужд и на идеята за автономния активен индивид, която стои в основата на идеята за гражданското общество на Запад”.

ЕКСПЕРИМЕНТЪТ НА ДУАЛИЗМА В АВСТРО-УНГАРИЯ

Рагослав Мишев

“Неделимо и неразделно” е мотото на съвместния герб на Австро-Унгария след 1867 г. до края на империята през 1918 г. Това бе символичен израз на едно от уникалните явления в историята на Европа – утвърждаването и развитието на дуалистичната австро-унгарска държава. С “изравняването” на Австрия и Унгария се постави началото на един дързък и оригинален експеримент за толерантност при решаване на международните противоречия, който продължава половин столетие и за съжаление завършва с неуспех. Въпреки това той продължава да привлича вниманието на научната и по-широка общественост.

* * *

“Моето войнишко нещастие в края на 44-годишна военна кариера е наистина голямо, обаче нещастieto на кайзера и на монархията е много по-голямо” – пише ген. Лудвиг Бенедек, главнокомандващ австрийската армия в битката при Кьонинггрец. Кьонинггрец наистина бе тежка военна катастрофа за империята, но и нещастие за населението от всички области на държавата поради опустошенията и осакатените войници. От друга страна, поражението от 4 юли 1866 г. не означава гибел. Напротив, то изиграва ролята на преломен момент, който предизвиква трайно напредващ процес на демократизация, икономически подем и културен възход. Всичко това тепърва ще открие “златната епоха” на австро-унгарската монархия. Хабсбургският двор направи перспективни политически отстъпки в политическата и социалната структура на държавата и в продължение на няколко месеца империята придоби друг вид¹.

Прелюдия на споразумението за дуализъм обаче са събитията през 1859 – 1866 г. Неуспешната за Хабсбургите война с Франция и

Пиемонтското кралство през 1859 г. поставя началото на края на австрийските владения в Северна Италия. Австрийската империя е принудена да се откаже от Ломбардия и влиянието си в Централна Италия. Военното поражение се допълва с икономически неуспехи и с провала на управлението на Александър Бах – освободен от поста си през лятото на 1859 г. На негово място е назначен граф А. Голуховски. Тези събития се отразяват много сериозно върху и без това чувствителните външни международни отношения, и по-специално в Унгария. На 2 февруари 1860 г. изтъкнатият общественик и реформатор граф И. Сечени лансира идеята за помирение на Австрия и Унгария на базата на статуквото от 1847 г., без да се унижава кайзерът, като последният се провъзгласи за велик крал на Унгария. През нощта на 7 срещу 8 април 1860 г. потиснатият психически от перманентното полицейско наблюдение граф И. Сечени се самоубива. Неговата смърт има потресаващо въздействие върху унгарското общество. Така се дава тласък на конституционната борба през 1860 – 1863 г.

Успоредно с перипетиите на борбата за обединение на Италия през 1860 г. положението в Унгария продължава да се усложнява. По това време Франц Йосиф I пише на майка си (2 октомври 1860 г.) за “разбойничествата” на Гарибалди и “кражбите” на Виктор Емануил и заключава, “че ако не беше Унгария, може би аз напълно спокойно ще посрещна бъдещето”. Информацията на генерал Л. Бенедек от Пеща (Офен) са също обезкуражаващи. След това той е назначен за главнокомандващ армията в Италия. На 20 октомври 1860 г. кайзерът чрез т. нар. “Октомврийски диплом” тържествено се отказва от абсолютизма, като същевременно запазва единството на държавата. Новата конституция се октроира (налага се отгоре) за Унгария, където предвижда ограничено областно самоуправление. Възстановяват се унгарските представителни учреждения като канцелария, наместнически съвет, камара и самоуправление на окръзите. Всъщност императорът поделя своята власт с представителни органи. Унгария получава конституцията си отпреди 1848 г., обаче не и желаната от унгарците конституция от революционната 1848 г. Всички други области на монархията получават права на ландтази, като единството се демонстрира от единен Райхстаг.

Годината 1861 отбелязва провъзгласяването на новия пруски крал Вилхелм I и разгара на конституционния конфликт в Прусия, който ще изведе през 1862 г. Ото фон Бисмарк на поста министър-председател. Императорът Франц Йосиф I доразвива своята конституционна политика с прокламирането на съставения от новия министър-председател А. Шмерлинг през 1861 г. “Февруарски патент”. Това е действително парламентарна конституция с обхващаща и Унгария централизъм, осъществяван от двукамарен Райхстаг. Последният представлява централен парламент за цялата държава. Кайзерът подчертава, че това са външните граници на отстъпките и че ще бъде най-решително отблъсната всяка намеса на Райхстага във външната политика и в областта на ръководството на военното дело. На 1 май 1861 г. кайзерът с тронно слово открива новия Райхстаг. В него той дава гаранции за всички “благородни нации”, които от векове са братски обединени под неговия скиптър. Струвало си да се покаже на света, че политическите, националните и религиозните различия не са непреодолими препятствия за разумното разбирателство. По-късно обаче не се потвърждава неговото желание за работа в една спокойна епоха².

През същата година свиканото от Франц Йосиф унгарско Национално събрание единодушно отхвърля конституцията, като декларира, че държи на законите от 1848 г., признати тогава от Хабсбургите. При обсъждането на проблема се оформят две партии – партия на прощението и партия на прокламацията. Партията на прощението начело с Ференц Деак признава Франц Йосиф за крал на Унгария и възнамерява чрез прошение до него да разгърне своите искания. Партията на прокламацията не признава Франц Йосиф и предлага да се отправи прокламация до европейското обществено мнение. В последна сметка Хабсбургският двор не одобрява и становището на Партията на прощението, след което през август разпуска Националното събрание. В отговор Ф. Деак призовава унгарците към пасивна съпротива.

От 1861 до 1865 г. управлението на А. Шмерлинг се опитва да централизира Австрия, като от 5 ноември прекратява конституционното управление. Тъй като министър-председателят разпуска унгарските окръжни събрания и връща военните съдилища, съвре-

менниците му го наричат режим на "провизориума". През 1862 г. намиращият се в емиграция Лайош Кошут публикува план за преобразуване на империята в Дунавска конфедерация с изключение на Австрия. Тя трябвало да включва Унгария, Хърватско, Трансилвания, Румъния и Сърбия. Проектираният междудържавен съюз следвало да се ръководи от съюзнически съвет, който на ротационен принцип да резидира по за една година в столиците на конфедерираните държави. Общи функции се предвиждат за отбрана на съюзните територии, външната политика и търговията, докато законодателството, правосъдието и администрацията на членките следва да бъдат напълно самостоятелни. Мнозинството от унгарския аристократически елит обаче следва линията на търсене на споразумение с Хабсбургите. Външнополитическите събития през 1863 – 1865 г. тонизират първите стъпки към съгласението³. През 1864 г. Австрийската империя участва в първата война за обединение на Германия чрез "желязо и кръв" като съюзник на Прусия срещу Дания. Въпреки успешния резултат тя само привнася нови усложнения в и без това заплетените австро-пруски отношения. Противоборството на Прусия и Австрия по германските дела неизбежно ще ги изведе на бойното поле при Садова.

Всъщност още преди споразумението на изравняване да реализира дуализма се получава сепаративен "аусглайх" в юридическия сектор. През 1861 г. в Унгария се провежда областна съдийска конференция, която прокламира т. нар. "временни държавни норми", представляващи връщане към старите унгарски закони и държавно право. Чрез тях се обезсилва компетентността на австрийското законодателство в Унгария, като остават в сила само кадастралните и патентите за емлячните регистри. Временното решение от 1861 г. представлява политическа победа на Унгария, но на практика предизвиква хаотични отношения. Съдебната администрация не е в състояние да взема достатъчно компетентни мерки въз основа на правните и практическите положения. Едва след "аусглайха" в Унгария за пръв път можа да се разгърне самостоятелно и редовно законодателство. То маркира края на едно формално и повърхностно правно единство между Цислейтания и Транслейтания, но продължава правно-научната обмяна на идеи, както и взаимното повлияване на

законодателната дейност. Така още дълго време биват валидни много правила и норми на общото гражданско законодателство⁴.

Напрежението и борбата между Прусия и Австрия се отразява и върху отношенията между австрийци и унгарци. Събранието на германските князе във Франкфурт на Майн през есента на 1864 г. предпоставя вече една готовност на Хабсбургския двор към нормализиране на положението в Унгария. Унгарските политици, които фигурираха в Бисмарковите комбинации за обединение на Германия, започват да търсят консенсус с Австрия. На 16 април 1865 г. във в-к "Пещи напло" (Пещенски дневник) се появява т. нар. "Великденска статия" на известния адвокат Ференц (Франц) Деак. Последният като застъпник на унгарските националисти предлага държавно-правово регулиране между Хабсбургския двор и Унгария. Същевременно Ф. Деак изразява готовност за съгласуване на това регулиране с изискванията на сигурността на империята. Кайзерът реагира веднага, като посещава Пеща и Буда, където е посрещнат доста приятелски. Междувременно се проявяват спорадични и неформални преговори и становища. Ерицхерцогиня София протестира срещу исканията на тази "бунтовна стан", докато императрица Елизабет подкрепя демонстративно каузата на унгарците. Така в Унгария възниква легендата за Елизабет. Нова ситуация се създава по време на Австро-пруската война от 1866 г. В стремежа си да се застрахова срещу всякакви изненади пруският министър-председател Ото фон Бисмарк организира унгарски батальон и дори намеква за чешка национална държава в Бохемия. Тези стъпки символизират заплаха за евентуално разпокъсване на Австрийската империя, в случай че Франц Йосиф прояви упоритост⁵.

Разбира се, неизбежната решителна стъпка бе направена след австрийското поражение при Кьонинггрец. Това бе последната битка, в която пъстрата по национален състав австрийска армия прояви монолитност и храброст. Франц Йосиф I поканва Ф. Деак на тайни преговори в летния дворец на австрийските императори – Шьонбрун. Тук той проявява решително, но коректно отношение към стария адвокат в износено празнично облекло. "Какво изисква Унгария?" – с тези думи кайзерът започва разговора с Ф. Деак. "Не повече, отколкото преди Кьонинггрец, Ваше Величество" – отговаря

Деак. Унгарците обаче искат много, което налага преработването на дворцовите и държавните закони на Хабсбургите на основата на Прагматическата санкция⁶. Като цяло през 1866 – 1867 г. Унгария бе в истинска атака, като Партията на независимостта настоява за пълно държавно откъсване. Ференц Деак и Андраши вероятно желаят същото, но предпочитат еволюционното развитие и подкрепата на някои членове на династията на Хабсбургите, и по-специално на императрицата. Главкомандващият военните сили в Унгария Коронини и ерцхерцог Албрехт са хардлайнери и се обявяват против отстъпките, но Бойст препоръчва обратното. Фридрих Бойст мотивира своето становище с надеждата за бъдещо сътрудничество на немци и маджари срещу славянското настъпление. Министър-председателят Белкреди също се противопоставя на мнението на Бойст и подава оставка. На негово място идва бившият саксонски държавник Ф. Бойст, а Унгария получава правителство начело с граф Юлиус Андраши. На практика центърът на тежестта на монархията се премества към Пеща.

На 18 февруари 1867 г. приключват преговорите за изравняване между Австрия и Унгария, а на 15 март същата година, 19-годишнината от Унгарската революция, договорът влиза в сила. Според него се формират две самостоятелни във вътрешнополитическо отношение държавни половини – Австрия и Унгария, разделени в географско отношение от р. Лейта. Оттук и често срещаните в литературата неофициални названия Цислейтания и Транслейтания (“цис” – отсам, “транс” – оттатък). Двете половини на империята получават собствено държавно устройство с парламенти и правителства, но съществуват и общи обединяващи институции. Управляваща е династията на Хабсбургите, като владетелят се титулува император на Австрия и апостолически крал на Унгария (Транслейтания). Успоредно с това съществуват три общи министерства – военно, на външните работи и на финансите. Изпълнителите на външната политика осъществяват своята дейност, като изпращат в чуждите държави само австро-унгарски посланици, дипломатически представители и генерални консули. Изравняването от 1867 г. довежда и до разделяне на австрийската армия на три. Общата императорска и кралска армия бе приспособена към двете държавни

половини. В австрийската половина резервистите се наричат императорско-кралски ландвер, а в Унгария кралско-унгарски хонвед. Редовната сухопътна армия и военната флота са единни австро-унгарски с немски команден език. Общата армия се явява символ на австро-унгарската военна сила. Чрез нея се запазва традицията на австрийското военно изкуство през отминалите векове и споменът за многобройните победи. Преди всичко се търси запазването на самочувствието на една първостепенна европейска редовна военна сила. При общия австро-унгарски военен министър служат по един австрийски и унгарски. Армията е подчинена само на кайзера, но рекрутирането на контингентите новобранци зависи от законодателните корпуси във Виена и Будапеща. Така развитието на войските е предадено на мнозинството в парламентите.

Финансовото министерство също се управлява от един общ австро-унгарски финансов министър. Министрите носят отговорност пред институцията на делегациите, определяни от двата парламента. На практика задълженията на парламентите се свеждат до финансирането и утвърждаването на бюджета на общите министерства. От друга страна, определянето на дяловете на двете държавни половини в общите разходи на монархията става чрез споменатите “квота делегации”, излъчени от парламентите. Делът на Австрия се уточнява на 70%, а на Унгария – на 30% от разходите на общата държава. Квотата следвало да се коригира на всеки 10 години при продължаването на споразумението. Същевременно по стопанските въпроси, които засягат двете държавни половини (мита, тарифи, финанси, лихви, търговски договори с чужди държави и др.), през интервал от 10 години се подписват специални споразумения. Съответно последните трябвало да се одобряват от двата парламента. Австро-унгарската банка имала право да емитира официалната валута на страната също по силата на съвместно споразумение, подновявано на всеки 10 години. До 1892 г. официална парична единица бе гулденът, когато се провежда парична реформа. Според нея се преминава към златния стандарт за обезпечаване на държавната парична единица, а гулденът е заменен с крона. Съответно обменните монети хелер с кройцер. В австрийската половина на империята влизат 17 области (земи). Те са ерцхерцогст-

вата Австрия под Ин и около Ин (Долна и Горна Австрия) херцогствата Щирия, Залцбург, Каринтия и Крайна, графство Тиро и ландграфство Форалберг, кралство Бохемия, маркграфство Моравия, херцогство Силезия, кралство Галиция, херцогство Буковина, маркграфство Истрия, град Триест, графство Градишка и Гьорц и кралство Далмация с почти 20 млн. население.

В унгарската част на общата държава се намират областите на кралство Унгария (с днешните Словакия и Карпатска Украйна, Бачка и Банат), Великото Седмоградско княжество, както и кралство Хърватско и Славония с пристанището Фиуме (Риека). Населението на изброените области наброява около 15 млн. души. Предоставянето на града пристанище Фиуме на Унгария се коментира като специален жест на Хабсбургите към Будапеща, а удостояването на Хърватия с известна автономия – като благодарност за подкрепата на хърватите към Хабсбургите през бурните 1848 – 1849 г. В конституционно и административно отношение между двете половини съществуват немалко различия.

Дуалистичната уредба изисква и актове на уеднаквено законодателство между Виена и Будапеща. (През 1873 г. трите града Буда, Пеща и Обуда се обединяват в единна градска единица.) По такъв начин се търси баланс между вътрешната самостоятелност на двете половини на империята и общия интерес на държавата. Тук следва да причислим митническото законодателство, данъка върху потреблението на избрани стоки, регулирането на общата валута и работата на австро-унгарската банка. Митническите такси покриват разноските на общите разходи, както и дефицита на разделенияте държавни бюджети в съответното съотношение. Всъщност в аусглайха е заложена като крайна политическа цел да се сплоти империята. От друга страна, често се твърди, че в него има и противопоставящ елемент – особено в необходимостта от подновяване на всеки 10 години. Според някои автори последното създава “несигурност”, тъй като разправиите между австрийската и унгарската половина са безкрайни. Често се твърди, че двете страни се стремят да разорят търговията на “другия”. Към това може да се добави и първата важна общоимперска политическа последица – как аусглайхът между австрийци и унгарци ще се отрази върху политическото честолюбие на другите подчинени нации?

През март 1867 г. кайзерът е посрещнат възторжено в Унгария. Целта на посещението му е да се подготви психологически унгарското общество за предстоящата коронация. Същевременно физическото и нервното напрежение на Франц Йосиф е огромно. Към нещастieto на военното поражение от Прусия, загубата на Венецианската област и мъчителните преговори с унгарците се прибавят и безпокойствата за съдбата на брат му Фердинанд Макс в Мексико. На 29 май 1867 г. Франц Йосиф получава телеграма с лошата вест, че водачът на мексиканските републиканци Бенито Хуарес е превзел гр. Кверетаро, като е пленил мексиканския император Максимилиан Хабсбург. По такъв начин мечтата за Мексико се превръща в трагична реалност и Ф. Макс преживява последните дни на своя живот. На 8 юни 1867 г. в църквата “Св. Матиащ” – Будапеща, австрийският император е тържествено коронясан и за унгарски крал. Граф Ю. Андраши и архиепископът на Естергом Калоса поставят короната на “Св. Стефан” върху главата на кайзера, като Андраши се провиква “Да живее коронясаният унгарски крал!”. След излизането от храма Франц Йосиф I размахва сабята си към четирите посоки на света, аплодиран от многохилядното множество. От името на унгарската нация на кралската двойка са връчени 100 000 златни дуката. На 10 – 11 юни същата година следва обща амнистия, според която Лайош Кошут и генерал Клапка могат да се завърнат, ако се закълнат във вярност към краля и законите на страната. След няколко дни Франц Йосиф изпраща чрез австро-унгарския посланик във Вашингтон съобщение до мексиканския президент Бенито Хуарес и своя брат, че фамилният съвет на Хабсбургите признава на Фердинанд Макс всички негови по-раншни права. На 30 юни 1867 г. обаче във Виена се получава ужасната новина, че още на 19 юни последният император на Мексико е екзекутиран чрез разстрел. На 17 януари 1868 г. вицеадмирал Тигетхоф докарва с кораба “Новара” останките на Фердинанд Макс⁸.

На 21 декември 1867 г. кайзерът утвърждава Държавния основен закон за общите права на гражданство на представените в Райхсрата кралства и лендери. В края на декември в духа на единното държавно образувание министърът на външните работи получава титлата “Райхканцлер” и се определят общите министри на финан-

сите и на отбраната. По-голямо консолидиране на единството не се предвижда, тъй като по презумпция не е заложена хармоничност. Още през първата година възниква необходимост от диференциране на военните разходи. Армията предявява искане за 80 млн. гулдена и трябвало да се прокара решение в двата парламента, като се знаело, че ще има съпротива от чешките представители и немските свободомислещи. Кайзерът възнамерява да намери изход чрез освобождаването на граф Ф. Бойст от министър-председателския пост (Бойст запазва длъжността министър на външните работи) и назначаване на княз Карл Ауерсперг за премиер на едно либерално гражданско правителство в Австрия. Започва фазата на либералните правителства през 1867 – 1879 г.

Изравняването е узаконено в Унгария на 12 юни 1867 г. и в Австрия на споменатата дата 21 декември. Още през май Унгарското Национално събрание приема текста на съглашението с 209 гласа “за” и 89 “против”. Политическите събития и борби все пак водят до укрепване на дуалистичната система. Австрийският държавен закон прокарва по-убедително идеята за обща хармония, отколкото унгарския. Затова в перспектива възникват условия за трудности във взаимоотношенията между двете държавни половини. В началото на 1868 г. Франц Йосиф приема за пръв път членовете на делегациите, като дава пищен прием, но липсва приятелско настроение. В края на януари по настояване на императрица Елизабет Франц Йосиф отпътува за Унгария (Будапеща), където пребивава до 10 февруари. По такъв начин той демонстрира новата фаза в отношенията с унгарците. След завръщането му във Виена възниква острият проблем за позициите на католическата църква. Правителството и палатите се обявяват срещу конкордата, като искат премахване юрисдикцията на църквата в брачните дела и образването. Тъй като императорът не отклонява енергично тези стремежи, той влиза в сериозен спор с майка си. Много силно агитират срещу влиянието на църквата Ауерсперг, Шмерлинг и Грилпарцер и в решителното заседание на 21 март с 69 срещу 39 гласа бе прокарано решение за ограничаване влиянието на църквата. На 25 май 1868 г. е приет кон-фесионалният закон, който регулира на нови основи отношенията между държавата и църквата, като

фрастично ограничава позициите на последната. Ограничава се иотогавашното влияние на църквата в семейните дела и образованието и се прокламира равноправие на всички религии. Големи усилия се влагат за укрепване единството на армията, като Франц Йосиф твърдо се противопоставя на предложението на граф Андраши за самостоятелна унгарска войска. Освен това Андраши желае да наложи военни команди на унгарски език и знамена с унгарски гербове. В това отношение магнатът експлоатира благоприятното положение на императрица Елизабет, която на 12 април ражда в Будапеща момиченце, наименувано Мария-Валерия. На 14 октомври 1868 г. в едно свое писмо императорът за пръв път употребява понятието “Австро-унгарска монархия” и по-нататък то се прилага в политическите и дипломатическите контакти и документи⁹.

За около година империята се префасонира, като измененията изглеждат невероятни. Държавният основен закон постановява строго равенство пред законите на всички граждани на държавата и осигурява свобода на преместване и изява на способности в различните държавни области. Частната собственост е неприкосновена. Всеки гражданин може да придобива жилище във всички области на държавата, което е неприкосновено. Не може да се накърнява тайната на кореспонденцията. Австрийските граждани имат право на политически събрания и дружества (обединения), като всеки от тях може свободно да изразява своето мнение в рамките на закона чрез слово, писмено, печат или нагледно. Пресата не се цензурира и нейните функции не могат да се накърняват чрез концесионна система. Гарантира се свободата на мисълта и съвестта. Науките и тяхното изучаване са свободни. Всеки австрийски гражданин може да избира професия и да се образова където и както желае. Всички народи на държавата са равноправни и всеки от тях има неприкосновеното право на избор и подпомагане на своята националност и език¹⁰.

Вследствие на аусглайха и приетите държавни закони и други регулирания се формира държавно-политическата система на дуализма. Унгарската страна постига успех, като отклонява първоначалния проект на министър-председателя Белкреди за т. нар. смекчен дуализъм, предвиждащ централен парламент. Унгария

получава един от решаващите гласове наред с австрийския при планирането и осъществяването на външната, външнотърговската и финансовата политика на империята. Посредством новата държавна система и Унгария придобива статут на велика държава като част от дуалистичната империя. В по-нататъшното си държавно политическо развитие след 1918 г. тя никога няма да владее толкова територии и народи. Дуализмът е оригинално историческо явление, но известна предпоставка за него е наличието на специфични органи на управление в унгарските земи на Австрийската империя от XV век до 1848 г., като придворна канцелария, наместник и сейм. Те се различават от съответните институции в самата Австрия. Конституционната уредба се утвърждава и в двете половини на Австро-Унгария. В Австрия Райхсратът става законодателен орган. Въпреки че липсва отговорност на правителството пред парламента, съществува възможност министрите да бъдат разследвани от парламентарен съд. Императорът запазва огромни прерогативи. Той назначава министър-председателите на Австрия и Унгария и общоимперските министри, без да е задължен да се съобразява с изборните резултати. Армията е подчинена на кайзера и той има решаваща роля за външната политика. Императорът се явява гарант за запазване целостта на държавата. В унгарската половина на империята конституционните свободи са по-слабо застъпени. Според унгарския Закон за националностите от 1868 г. жителите независимо от своята националност съставят в политическо отношение неделима и единна унгарска нация. Майчиният език на малцинствата може да се ползва в рамките на окръга, общината, църквата, в основното и средното училище. След това унгарската администрация се стреми да въвежда формални и практически ограничения¹¹.

Въвеждането на дуализма естествено предизвиква недоволството на другите нации. Наистина то улеснява управленската стратегия на Хабсбургите чрез предоставяне права на Унгария, но останалите народи се смятат за пренебрегнати. Унгарската част се нарича Унгарско кралство, докато Австрия в дух на компромис е назована "страни и кралства, представени в Райхсрата". През 1868 г. Франц Йосиф I посещава Прага, а през март 1869 г. Загреб, за да успокои чешката и хърватската общественост. В главния град на Хърватско-

той приема депутатите от Хърватско-славонския ландтаг. И при двете визити австрийският император и апостолически крал на Унгария започва словата си с мисълта, че монархията е голямо семейство за всички живеещи в нея народи при равни права на различните национални езици. Кабинетът на Андраши осъществява унията с Трансилвания и с посредничеството на императора се опитва да регулира отношенията с Хърватско. Хърватско-Славония получава известна вътрешна автономия с областно правителство, което се занимава с местните дела. Освен това хърватите изпращат 29 депутати в унгарския парламент, в унгарското правителство има отделен хърватски министър и 56% от хърватския бюджет се предоставя на Унгария.

След аусглайха в Чехия се засилват настроенятия за получаване на права от типа на унгарските. Чехия (Бохемия) е най-силно развитата в икономическо отношение област, даваща около 60% от промишлената продукция на държавата, и най-многобройната славянска нация. Прага настоява за обединение на Чехия, Моравия и Силезия в трети компонент на империята под егидата на Хабсбургите. В чешките земи се дава амнистия и се провеждат избори за Чешки сейм, в който чешкият национален фактор спечелва мнозинство. Франц Йосиф I обещава удовлетворяване на чешките искания и преговорите приключват през 1871 г. с предварителен договор. Според фундаменталистките положения на предварителното споразумение следвало да се създаде областно правителство начело с губернатор, което да е отговорно пред чешкия областен сейм. Чехия трябвало да се поделена на чешки и немски окръзи (околии), а в сейма да се създадат национални курии. Военното дело, финансите, търговията и транспорта остават под централна юрисдикция. Като цяло предлаганите на Чехия конституционни права са по-малки, отколкото предоставя системата на дуализма¹². През 1871 г. обаче този план се отхвърля поради съпротивата на Унгария, судетските немци и дори германската дипломатия.

Непосредствено след въвеждането на дуализма Виена предоставя автономия на Галиция, според която областта разполага със Сейм и Национален департамент. Въпреки че автономията е доста стеснена, тя се допълва с редица други привилегии за поляците.

Полският език е въведен в просветното дело, включително в университетите на Краков и Лвов, в учрежденията и съдилищата. В австрийското правителство се назначава министър поляк, който има възможност да изказва мнение относно проблемите на Галиция. На практика често пъти поляци заемат министерски постове по различни ресори във Виена и два пъти излъчват министър-председатели. Императорът назначава министъра по въпросите на Галиция и заместника на областта след съгласуване с полските депутати в Австрийския парламент. В сейма на Галиция влизат по право епископите на Католическата църква и ректорите на университетите, което е знак на уважение към полския религиозен и образователен фактор. Избирателните права се определят от куриалната система чрез критериите на професионалния и имуществен ценз¹³. Автономията на Галиция предоставя най-благоприятни условия за поляците след залеза на конституционното Кралство Полша. За разлика от опитите на Германската империя за германизация на полското население и нейните предели и русификация в Руска Полша, тук полската нация се радва на значителни права.

Успоредно с уреждането на вътрешнополитическите и международналните проблеми кайзерът се стреми да консолидира доста разклатеното международно положение на империята. На 18 август 1867 г. императорските двойки на Австро-Унгария и Франция се срещат в Залцбург. Франц Йосиф I е изключително възбуден, тъй като не се е виждал с Наполеон III след Вилафранка от 1859 г., и поради факта, че френският император подтиква Фердинанд Макс към неговото фатално приключение в Мексико. И двамата владетели говорят за общи интереси, като Наполеон III акцентира върху съгласуваност срещу руската политика във Влахия и Молдова. Почти като компенсация следва неприятната среща на австро-унгарския император с пруския крал Вилхелм I край Баден-Баден, за да се тушира подозрителността на Берлин към контактите между Виена и Париж. На фона на хладината в разговорите между Вилхелм I и Франц Йосиф I след това виенската императорска двойка е посрещната изключително сърдечно в Париж. Последното окуражава Бойст да заяви: "ние сме съюзници без съюз". По-късно започват преговори за формален съюз, към които през 1869 г. привличат и Италия. Грандиозният проект обаче приключва само

с преговори, тъй като у Франц Йосиф I надделява предпазливостта¹⁴. Обективно австрийските възможности за активна политика в западна Европа са безвъзвратно назад и пред Виена и Будапеща предстои съперничеството с Руската империя на югоизток. Основният акцент вече ще пада върху примамливите сфери на Балканите и Ориента. Там Австро-Унгария ще има остра необходимост от силен съюзник. Като символ на тенденцията за нова политика на 25 октомври 1869 г. Франц Йосиф I отпътува за Османската империя, минавайки през Видин и Варна, с цел да присъства на тържествата по случай откриването на Суецкия канал.

Времето на тежките военни, вътрешнополитически и външни поражения, изпитания и постижения оформя и годините на зрялост и действията на императора на Австрия и апостолически крал на Унгария. Те поставят фундамента на около 66-годишна мирна и трайва политика. Австро-Унгария не участва във военни конфликти и продължава модернизацията на страната, откроявайки се като една от модерните империи на тази епоха.

* * *

Преобразуването на Австрийската империя в дуалистична държава се възприема по различни начини от тогавашните политици, държавници, журналисти и др. За майката на императора ерцхерцогиня София с него се прекрачва апогеят на славата на Австрийската империя, която изчезва под ударите на революционерите. За част от унгарците той е необходим етап към пълната национална независимост. За Партията на независимостта компромисът е твърде голям. Славянските национални фактори са по презумпция недоволни, че не са достатъчно удовлетворени, а други прогнозират, че бъдещето принадлежи на съжителството с Австрия. В чужбина с изключително внимание следят немислимите дотогава промени в тази средноевропейска велика сила. Отзвукът е изключителен и дори част от тогавашните български национални революционери с мемоар до султана предлагат преобразуване на Османската империя в дуалистична турско-българска държава.

Безспорно е обаче, че драстичната промяна на държавната уредба на една от многовековните европейски велики сили пред-

ставява уникално явление. При това новата двойна монархия се развива по този модел в рамките на половин век, което никак не е малко. Балансът на преценките показва много положителни моменти. Несъмнено през 1867 – 1868 г. се поставя силно обнадеждаващо начало. Държавната уредба рязко се променя в положителна насока и се въвеждат конституции. На теория и практика общественото политическото живот силно се демократизира, тъй като се въвежда редица индивидуални и обществени права и свободи с универсално значение. Разбира се, многонационалният характер на държавата дава своя неизбежен специфичен отпечатък. Държавно-политическите промени в областта на международните отношения далеч изпреварват решаването на някои чисто политически права. Например общото изборително право за мъжете над 24 г. в австрийската половина се въвежда чак през 1907 г., а в унгарската половина продължава да съществува сложна и ограничителна изборителна система. В някои от реформите Австро-Унгария изпреварва други европейски велики държави, какъвто е случаят с Конфесионалния закон, който е няколко години преди “културкампа” в Германия и доста преди антиклерикалната политика на френските републикански кабинети. В сравнение с другата многонационална държава – Руската империя – Австро-Унгария е отишла твърде напред. Дори само поради факта, че дуалистичната империя е конституционна държава. Аусглайхът е благоприятна предпоставка за продължаване на модернизацията на държавата в икономически, политически, културен и военен смисъл.

Ако трябва да степенуваме отстъпките и реформите по националния въпрос, следва да обособим три основни фактора. На първа линия по отношение на получените права са австрийската и унгарската държавни половици с приоритет на австрийските немци и унгарците. Все пак следва да отбележим, че в австрийската половина съществува по-голяма толерантност към другите нации. На второ място са автономииите на Хърватско-Славония и Галиция, характеризиращи се с функциониране на местни сеймове, областни правителства и по един представителен министър съответно в правителствата на Унгария и Австрия. На трето място са Чехия и останалите лендери. Следва да се признае, че дори и нациите, които

не получават “изравняване” или автономия, се ползват с редица възможности за употреба на своя език, културно, религиозно и др. развитие. В Чехия функционира чешки сейм, въвежда се използването на немски и чешки език и др. Не е тайна, че в историческото развитие на Австрийската империя (Австро-Унгария) Хабсбургите не проявяват дискриминация на национална основа, така брутално практикувана в Руската и Османската империя. Примерите в това отношение са много. Коментирайки националния въпрос в Австро-Унгария, Клаус Гатерер твърди, че процесът на съзряване на народите към “държавност” вътре в хабсбургското държавно училище е същността на националния въпрос и националните борби¹⁵.

Вътрешнополитическа маневра ли е дуализмът, или устойчива държавна политика? Естествено решаващият стимул за тази промяна дойде от военните поражения и вътрешната криза. Същевременно не може да се пренебрегне фактът, че дуализмът продължава до самия край на монархията. Същност утвърждаването на дуализма поставя пред хабсбургската държава два пътя на развитие. Първият означава “замразяване” на вече установения държавен модел, без да се вземат предвид неговите граници на изчерпване. Това би означавало той рано или късно да приключи като експеримент. Второ, използване на позитивното и ползотворно начало на дуализма за “изравняване” правата и на другите нации чрез федериране или конфедериране под символичната или по-действена егида на Хабсбургите. Сред интелектуалния, политическия и управляващ елит има ресурси за такова развитие. Достатъчно е да посочим дискусиите между Франц Йосиф и престолонаследника Рудолф. За съжаление втората тенденция не се превърна в доминираща и това подпомогна разпадането на хабсбургската държава през 1918 г. Държавно-политическата практика да се съчетават управляващи нации с нации, чиито граждани ползват предимно индивидуални национални, политически, културни и религиозни права, се оказва неприемлива за вторите. И това е обяснимо във века на формирането на националните държави. В края на Първата световна война идеята да се преобразува Австро-Унгария в триалистична държава бе много закъсняла като опит за практическо приложение. Това, което бе възможно през 1867 – 1868 г., вече не можеше да се повтори.

БЕЛЕЖКИ

¹ Vajda, St., Felix Austria. Eine Geschichte österreichs, Wien – Heidelberg, 1980, Ueberreuter, s. 525–530.

² Corti E. C. C., H. Sokol. Kaiser Franz Joseph. Im Abendglanz einer Epoche, Graz – Wien – Köln, 1990, Verlag Styria, s. 109–112; Унгер, М., Ото Саболич, История на Унгария. С., 1968, с. 214–215; Криштоф, Н. Философската мисъл в Австро-Венгрия. М., 1987, с. 182.

³ Унгар, М., О. Саболич. Пос. Съч., с. 216–217.

⁴ Ogris, W. Rechtseiheit und Staatsidee in der Donaumonarchie. – In: Nationale Vielfalt und Gemeinsames Erbe in Mitteleuropa, Wien – München, 1990, s. 59.

⁵ Тейлър, А. Дж. П. Бисмарк. Човекът и държавникът. С., 2000, Изд. “Рива”, с. 88.

⁶ Vajda, St. Op. cit., s. 525–530; Ото фон Бисмарк. Спомени. Т. I, С., 1994, с. 297–314.

⁷ Good, D. F. Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches 1750 – 1914, Wien – Köln – Graz, 1986, Bohlau, s. 91–92; Вж. също Wandruszka, A. Das Haus Habsburg. Die Geschichte einer europäischen Dynastie, Wien – Freiburg – Basel, 1989, Herder, s. 198; Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon, Herausgegeben von Brigitte Hamann, Wien, 1988, Ueberreuter, s. 22. Rauchensteiner, M. Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg, Graz – Wien – Köln, 1993, s. 41.

⁸ Corti, E. C. C., H. Sokol. Op. cit., s. 136–140.

⁹ Ibidem, s. 138–141.

¹⁰ Vajda, St. Op. cit., s. 525–530.

¹¹ Фрейдзон, В. И. Борьба хорватского народа за национальную свободу. М., Изд. “Наука”, 1970, с. 292–296.

¹² Хуса, В. История на Чехословакия. С., 1965, с. 168–169.

¹³ Тимовски, М., Я. Кеневич., Й. Холцер. История на Полша. В. Търново, 1998, с. 362–363, Изд. “Абагар”.

¹⁴ Corti, E. C. C., H. Sokol. Op. cit., s. 138–140; Тейлър, А. Дж. П. Пос. съч., с. 112–113.

¹⁵ Gatterer, C. Wieder den Zeitgeist. Zur Nationalitätenfrage in Österreich-Ungarn. – In: Dass Grössere Österreich. Geistiges und soziales Leben von 1880 bis zur Gegenwart, Wien, 1982, s. 98.

ГОЛЯМАТА РЕЧНА ВОЙНА: АВСТРО-УНГАРСКАТА ДУНАВСКА ФЛОТИЛИЯ (ЮЛИ – ДЕКЕМВРИ 1914 г.)

Велико Лечев

Участието на Австро-Унгария в Първата световна война е отдавна предмет на широк научен интерес. На тази тема са посветени внушителен брой изследвания и мемоарни трудове, които имат свое самостоятелно място в австрийската историография. Сред тях се откроява една по-малка група исторически съчинения, разглеждащи военнополитическата и стопанската роля на р. Дунав за двуединната монархия през 1914 – 1918 г. Повечето от авторите на тези изследвания акцентуват върху планирането и провеждането на най-значимите военни операции в дунавския басейн и разглеждат участието в тях на различни сухопътни съединения¹. В много по-малка степен е проучена австро-унгарската дунавска флотилия. На нея са посветени предимно мемоарни трудове, в повечето от които се отразява участието ѝ във военните действия срещу Сърбия и Румъния². Сред тези трудове следва да се открият спомените на старшия офицер от флотилията Олаф Рихард Вулф³. Макар че авторът отчита бегло влиянието на различните политически и икономически фактори, оказващи влияние върху корабоплаването и военните действия по р. Дунав през 1914 – 1918 г., неговият труд съдържа значителна по обем информация, по-голямата част от която е изложена на базата на лични впечатления. Внимателният прочит на мемоарите на О. Вулф ни дава основание да смятаме, че той не е имал пряк достъп до огромното количество документи за дунавската флотилия, предоставени за ползване на читателската публика от Военния архив на Република Австрия от 1933 г. нататък⁴.

В съвременната австрийска историография липсва фундаментален труд, който да представя в пълнота историята на флотилията. Това заключение се базира и на обстоятелството, че все още голяма част от източниците, съхранявани в Австрийския военен